

могла бути прийнятною для європейського міста періоду Модернізації. За своїм способом життя та звичаями міщани наближалися до патріархальної селянської культури. І це було природньо, адже основним джерелом поповнення цієї верстви було селянство.

Список використаних джерел

1. Долгопятов А.В. Мещанское сословие городов Московской губернии: эволюция в пореформенный период: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Москва, 2010. 22 с.
2. Дружинин Н. П. Мещане, их положение и нужды. Москва, 1906. 23 с.
3. Кобозева З. М. Мещанская повседневность провинциальных городов России во второй половине XIX – начале XX вв.: дис. ...докт. ист. наук: 07.00.02. Саратов, 2014. 738 с.
4. Матвеев, И. Н. Городской врач: о санитарной организации в городе Саратове. Саратов: Паровая скоропечатня Губернского Правления, 1899. 19 с.
5. Статистический ежегодник по Симбирской губернии за 1910 год. Симбирск: Тип. «Работник» Ненастьева, 1912. 195 с.

В. С. Шандра,
доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України

ФОРМИ ДЕЗЕРТИРСТВА В РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дезертирство в російській армії під час Першої світової війни стало досліджуватися лише останнім часом. Серед авторів, котрі спеціально з'ясовують це соціальне явище, слід назвати істориків Олександра Асташова [1] і Максима Оськіна [2]. Українські історики торкалися цього питання

лише побіжно, вивчаючи причини війни, описуючи кампанії та перебіг військових подій на теренах України [3;4]. Тема дезертирства актуалізується сьогодишньою війною Росії проти України, адже зачіпає людський фактор, який виявляється вирішальним під час військових подій.

Встановлено, що Російська імперія вступала у війну з міцною державністю, більш-менш усталеними формами парламентаризму, економікою, темпи якої зростали. Названі чинниками не передбачали дезертирства. Більше того, успішно пройшла мобілізація, показники якої становили 96 %. Крім мобілізації армію суттєво поповнювали добровольці [2, с. 49]. І все ж, масштаби пасивного спротиву, проявилися досить швидко і на кінець війни набрали масового характеру. На його розміри вплинули непопулярність війни серед солдат, переконаність у її згубних наслідках, а також зростаюча цінність власного життя.

Серед форм дезертирства виділяється нанесення фізичних ушкоджень, втеча з фронту і госпіталів, добровільна здача в полон, відмова йти в наступ, виконувати інженерні роботи, готуючи плацдарми для наступу. Були випадки й фізичної розправи з офіцерами особливо тоді, коли ті не рахувалися з можливостями солдатів і їхніми настроями. Проявами дезертирства вважається й продаж військової форми місцевому населенню, котре утруднювало виявлення серед них солдатів. Популярним було також відставання від своєї частини. Аби довше затриматися в тилу, солдати навмисне губили документи. Викликання солдатів з фронту додому під різними неправдивими приводами, як от хвороба батьків, поділ майна в разі їхньої смерті також зараховувалося до дезертирства. Своєрідною його формою й братання солдат російської армії з солдатами противника.

Природа дезертирства. На динаміку та форми дезертирства впливали такі фактори як тяжкі бої, військові поразки, нестача постачання як зброї, так і продуктів харчування, а також недбале керівництво військовими одиницями. Давалися взнаки й погане обмундирування, особливо невчасне постачання взуття, одягу, антисанітарія, зокрема воші. Свавілья, яке чинило

командування російської армії на окупованих територіях було поганим прикладом для дезертирів. На початку війни переважали патріотичні настрої, а з військовими поразками розміри дезертирства наростали. Дезертирству сприяло сумування за домом і родиною, яка також потерпала від труднощів військового часу. Немаловажним було і селянське походження основної солдатської маси, незвичної до війни з прагнення займатися землеробством чи вирощуванням худоби. Сприяли збільшенню дезертирства й пропаганда. Найбільш успішною вона була у німців, оскільки ті обіцяли після здавання в полон, відпускати солдат додому.

Профілактика дезертирства. Дезертирство в російській армії розглядалося як військово-карний злочин, бо йшлося про злісне порушення військового обов'язку. Воно, набираючи розмірів, ставало небезпечним не тільки через те, що армія втрачала людські ресурси, а й тому, що втікачі мародерили, грабували населення у місцях свого перебування та пересування. Через те командування розпочало боротьбу з ним, враховуючи правові, організаційні і репресивні заходи. Військовий статут було доповнено статтями, в яких чітко розписувалися покарання за всі види дезертирства. Спершу йшлося про тілесні покарання (до 50 різок), позбавлення матеріального забезпечення [1, с. 45]. Садовили і на гауптвахту, якщо вдавалося затримати втікачів. Незважаючи на існуючу суворість покарань за дезертирство військове командування вимагало збільшення карних покарань за ухиляння від виконання військового обов'язку аж до смертної кари і пожиттєвої каторги за повторні втечі. Начальник штабу армій Південно-Західного фронту М.В. Алексєєв вимагав відновлення військово-польових судів за ухиляння від виконання військового обов'язку, запровадження смертної кари або довічної каторги [1, с. 47; 5, с. 209]. 1916 року були внесені зміни до військового статуту. Втечею вважалося самовільне залишення військової служби з метою покинути армію. Терміном відлучення вважалося відсутність до трьох діб під час війни і однієї доби – на театрі військових дій, що каралося каторжними роботами від 4 до 20 років

або смертю [1, с. 47]. Однак, брак солдатів та тривале судочинство в умовах війни вносили свої корективи. Затриманих дезертирів найчастіше відправляли до армії.

Для розшуку в тилу і повернення втікачів на фронт організовувалися корпуси військової поліції, влаштовувалося патрулювання на військових дорогах, проводилися обшуки на залізничних станціях. Частими були облави, внаслідок яких затриманих солдат передавали до виправних роти, а після – залишені ними військові частини.

Найчастішими проявами дезертирства були втечі. Найперше солдати втікали із збірних пунктів, з поїздів, котрі йшли на фронт, втікали з самого фронту. На Південно-Західному фронті втечі з одного поїзда нараховували до 600 осіб, що становила половину його складу [1, с. 45]. На волинському відділенні Київського жандармського поліцейського управління залізниць за весну і літо 1916 р. було затримано 204 особи [6]. Не зважаючи на постріли охорони, солдати зіскакували на ходу. Взимку 1915-1916 років почали втікати легкопоранені з санітарних поїздів. Для затримки дезертирів і передачі їх військовому командуванню залучалися поліція і жандармерія. Число затриманих вважалося найкращим показником їхньої служби [7, арк. 20]. На Південно-Західному фронті вони поверталися додому, на інших – волоцюжничали, займали покинуті будинки. В Галичині проявила себе така форма як «приймацтво», коли солдати осідали по селах, знаючи, що вона буде приєднана до Російської імперії [2, с. 49].

Форми і динаміка дезертирства не зайве вказували, що війна не підтримується солдатами і вони не бажають віддавати власне життя за чужі їм інтереси.

Список використаних джерел

1. Асташов А. Б. Дезертирство и борьба с ним в царской армии в годы Первой мировой войны. *Российская история*. 2011. № 4. С. 45-62.

2. Оськин М.В. Российские дезертиры Первой мировой войны. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. II. История. 2014. Вып. 5(60). С.46-60.
3. Реснт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. Київ: Генеза, 2004.
4. Шевченко В., Коцур А. Велика війна 1914-1918 рр. у спогадах рядових учасників та очевидців: український контекст. *Український історичний журнал*. 2021. № 6. С. 135-150.
5. Мировые войны XX века. Кн.1: Первая мировая война: Историч. очерк. Изд. 2-е. Москва: Наука, 2005.
6. ЦДІАК України. Ф. 91. Оп. 1. Спр. 147.
7. ЦДІАК України, ф. 91. оп. 1. Спр. 117.

М. О. Шлапак,
доктор мистецтвознавства, член-кореспондент АН Молдови,
головний науковий співробітник,
Інститут культурної спадщини АН Молдови

ТУРЕЦКАЯ КРЕПОСТЬ В КИЛИЕ

Килийская бастионная крепость, построенная французским инженером Франсуа Кауферром по заказу султана Селима III в 1795-1797 гг., представляла собой правильный прямоугольный форт, состоящий, в основном, из земляных масс, облицованных камнем и укрепленных сваями, решетками, поясами и фашинами. Углы крепости были защищены четырьмя выдающимися вперед бастионами: бастион № 1 (северо-западный бастион, бастион Аги) – остроугольный бастион с открытой горжей; бастион № 2 (северо-восточный бастион, бастион Султана Селима) – остроугольный бастион с открытой горжей; бастион № 3 (юго-восточный бастион, бастион Паши) – остроугольный бастион с открытой горжей и бастион № 4 (юго-западный бастион, южная часть которого называлась Уникальным,